

De crisis van het marktgeloof

AUTEURS David Bassens, Michiel van Meeteren & Tom Storme

ILLUSTRATIES Christo Komarnitski & David Bassens

Als je de krant mag geloven is de eurozone de afgelopen vier jaar al minstens tien keer aan het noodlot ontsnapt. Telkens vonden politici wel een middel om 'twijfels' op de financiële markten weg te nemen. Deze AGORA stelt de onvermijdelijkheid van die marktlogica aan de kaak en kijkt voorbij het narratief van dagelijkse volatiliteit.

Hoe je het nu draait of keert, de crisis beheerst al ettelijke jaren het nieuws: de media goochelen niet alleen met financiële begrippen als 'securitisatie', 'kredietrating' of 'renteswaps', we worden bovendien om de oren geslagen met berichten over het afwaarderen van staatsobligaties, het al dan niet halen van begrotingslimieten, of het herbevestigen van steun aan genationaliseerde banken. Financiële instellingen en markten worden daarbij steeds prominent in beeld gebracht. Hun sturende of zelfs dwingende macht valt na vijf jaar crisis niet meer in twijfel te trekken. We zijn stilaan gesocialiseerd in een crisiswereld waarin financiële instellingen en markten het doen en laten van huishoudens, bedrijven en staten vastleggen en opvolgen. Deze 'markten', vaak in de vorm van wat de media meedelen, dwingen vandaag via de zogenaamde 'austerity measures' de vinger op de knip. Zo bezweren zij Europese economieën weer gezond te maken, maar de gevolgen hebben veel weg van een voortdurende en zich uitdiepende duale trend om de kosten van onverantwoord bankieren te socialiseren en baten te privatiseren. Hoe diepgeworteld ook, de huidige markthegeemonie is niet van alle tijden, maar is specifiek in tijd en ruimte. Waar komt die macht van de markt dan eigenlijk vandaan? Om op die vraag een antwoord te bieden, moeten we terug naar de jaren zeventig en de val van het Bretton Woods-systeem. Bretton Woods was een internationaal monetair beleid waarbij nationale munten aan de dollar gekoppeld werden. Op die manier lag de nadruk veeleer op het reguleren dan faciliteren van internationale kapitaalstromen. De oliecrisis van 1973

maakte niettemin duidelijk dat het toenmalige groeimodel van de hoge-inkomenslanden, gebaseerd op het fordistisch productiesysteem en de naoorlogse welvaartsstaat, niet langer houdbaar was. Een nieuw model op basis van deregulering, privatisering en liberalisering zou soelaas brengen. De economische realiteit werd van dan af aan gekenmerkt door een nieuwe internationale arbeidsverdeling en resulteerde in delocalisatie van productie naar opkomende economieën en het ontwikkelen van diensteneconomieën in westerse landen. Binnen die diensteneconomie was onder impuls van liberalisering een belangrijke rol weggelegd voor financiële diensten. Economieën werden in toenemende mate gefinancieeliseerd, wat niet alleen duidt op de groeiende rol van de financiële sector in termen van BNP-aandeel, maar ook op de stijgende invloed van financiële markten op bedrijven (bijvoorbeeld door beursgangen) en op gezinnen (bijvoorbeeld woningmarkten als 'grondstof' voor mondiale, complexe, financiële producten). Het eindresultaat was een steeds dieper geïntegreerde wereldeconomie, waarin verre gebeurtenissen een directe impact hebben op het hier en nu. De groei van mondiale financiële markten bleek echter ook fundamenteel verbonden aan het terugkerend fenomeen van crises, bijvoorbeeld de Aziatische crisis van 1997. De komst van de euro in 1999 moet binnen deze context begrepen worden: een gedereguleerd systeem van flexibele wisselkoersen werkt volatiliteit van kapitaal in de hand. Muntdevaluaties en kapitaalvlucht werden door een gezamenlijke munt over de grenzen van Europa geduwd. Symptomen voor de huidige crisis begonnen de kop op te steken met de groeiende onrust op de Amerikaanse hypotheekmarkt en werden tastbaar met het daaropvolgende failliet van investeringsbank Lehman Brothers in september 2008. Een van oorsprong Amerikaanse crisis muteerde heel snel in een eurozonecrisis, want Europese banken hadden in sterke mate geïnvesteerd in Amerikaanse schuldpakketten en werden meegesleurd in de val. Door de onzekerheid over de graad van mondiale verwevenheid van banken

Wie "redt" Europa eigenlijk? Griekenland of veeleer Europese banken?

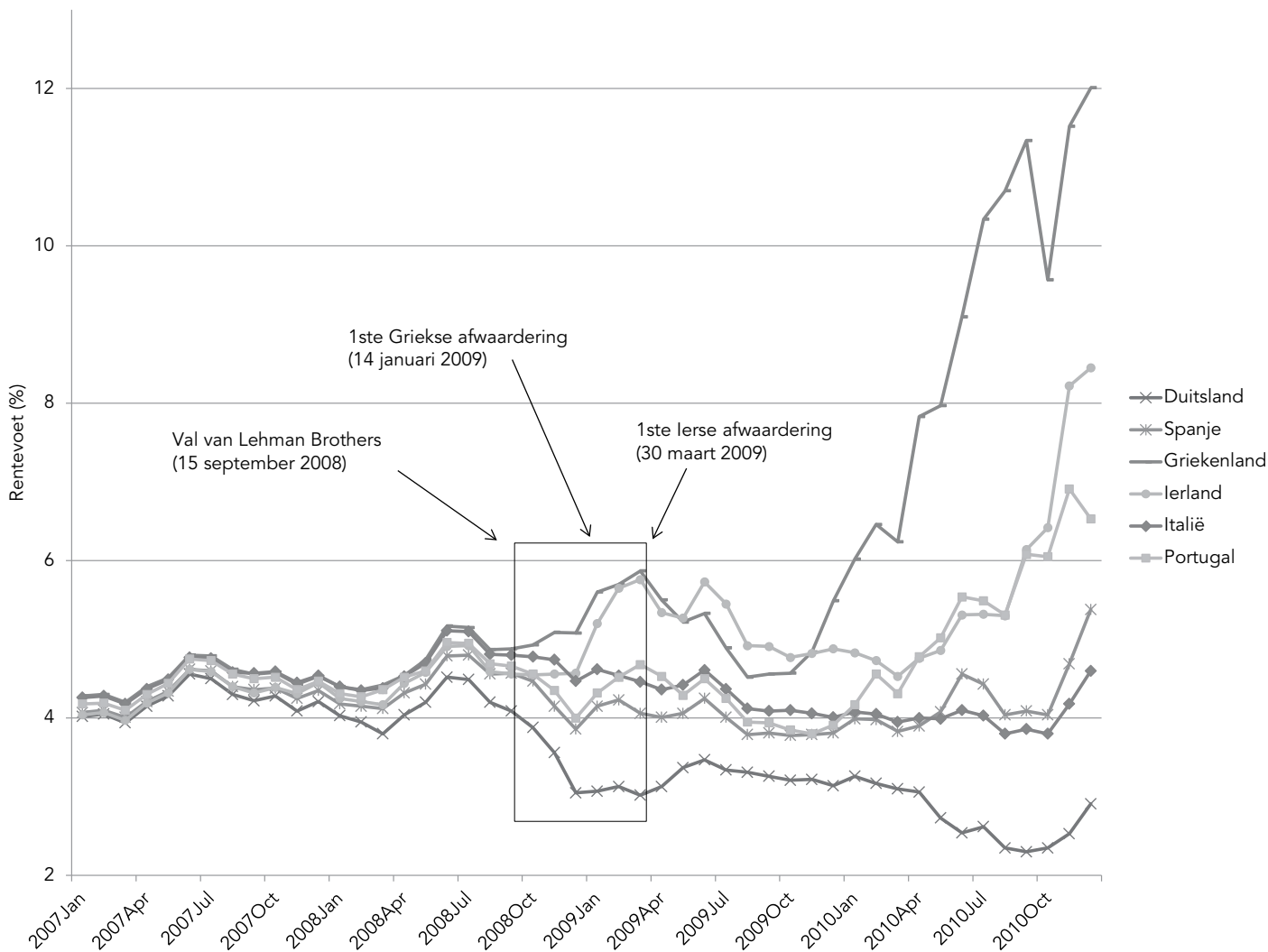
en het wegvallen van de geloofwaardigheid van 'ratings' bevroor de interbankenmarkt, waar banken elkaar op basis van onderpand - vaak overheidsobligaties - geld lenen. Uit dit wantrouwen groeide vervolgens een heel ander beestje: er ontstond een divergentie in hoe overheidsobligaties als onderpand werden geëvalueerd. 'Fundamentals' zoals overheidsschuld en handelsbalansen speelden daarbij een groeiende rol. Griekse, maar later ook Ierse, Portugese, Spaanse en Italiaanse obligaties, met voorheen hoge 'ratings', werden niet langer als onderpand aanvaard. Doordat banken vervolgens systematisch hun blootstellingen aan dergelijke schuld begonnen af te bouwen, werd het steeds moeilijker voor bovengenoemde landen om hun schuld te financieren, wat dan weer resulteerde in een snelle stijging van interestvoeten op hun schuld-papier. Uiteindelijk zette dit een spiraal van afwaarderingen in werking waardoor die landen steeds dieper in de problemen kwamen. Bovendien kwam hierdoor ook druk te staan op de volledige eurozone met een daling van de euro als belangrijkste effect.

De crisis dient dus fundamenteel ruimtelijk begrepen te worden. Het is in die ruimtelijkheid dat dit themanummer de lezer een 'wegenkaart' biedt om tot een beter begrip van de huidige crisis te komen. Om te beginnen legt Manuel Aalbers uit hoe de crisis ontstond door de manier waarop investeringsbanken Amerikaanse woningkredieten

bundelden en doorverkochten. Hij wijst op de cruciale co-producerende rol van kredietbeoordelaars. Zij creëerden complexe securitisatieproducten door risicovolle beleggingen een betrouwbare verpakking aan te meten, zodat ze aantrekkelijk werden voor mondiale investeerders.

We zijn gesocialiseerd in een crisiswereld waarin financiële instellingen en markten het doen en laten van huishoudens, bedrijven en staten vastleggen

Zoals Marlies D'Haene en Hendrik Vos beschrijven, doet de crisis vragen rijzen over het Europese integratieproject. Zij zoeken de aanleiding van de eurozonecrisis ook binnen Europa, in de ingemetselde verschillen binnen de Europese muntunie. Divergentie in economisch beleid op nationale schaal, bijvoorbeeld het samengaan van exportgeoriënteerde economieën zoals Duitsland en landen met een negatieve handelsbalans zoals Griekenland, maakte dat de crisis

Het ontstaan van interestvoetdivergentie op overheidsobligaties binnen de eurozone na de val van Lehman Brothers. Bron: David Bassett op basis van het IMF.

veel weg had van een ramp die er aan zat te komen. Het Europese integratieproject schoot dus op monetair vlak tekort. Een land als Griekenland treft 'schuld' omwille van financieel wanbeleid, maar tegelijk hebben banken uit de Europese kern uit winstbejag een faciliterende rol gespeeld in het financieren van handelstekorten. Een gedeelde schuld dus. En wie 'redt' Europa eigenlijk? Griekenland of veeleer Europese banken? D'Haene en Vos houden ook een ruimere kijk voor ogen: volgens hen zorgt de crisis ervoor dat Europa meer dan ooit haar greep op individuele lidstaten versterkt, in een poging om 'de markten' te kalmeren. Europa zal er op die manier, ook al is het ploeterend, uiteindelijk sterker uitkomen.

Als we Reijer Hendrikse zijn bijdrage lezen, dan ziet de toekomst van Europa er veel minder rooskleurig uit. Hij schetst de steeds verder oprukkende financialisering van Europa sinds de jaren tachtig op basis van twee casussen: enerzijds de financiële besommeringen van het Duitse stadje Pforzheim, dat een beroep deed op Deutsche Bank en 'renteswaps' om haar budget op te tikken, en anderzijds de massale investeringen van lokale spaarkassen in Amerikaanse securitisatieproducten. De mythe dat de crisis hoofdzakelijk een Amerikaans probleem was, blijkt daarom kortzichtig en negeert bovendien de stijgende invloed van Europese financiële elites in het

omvormen en behouden van een gedereguleerd Europa. In tegenstelling tot D'Haene en Vos, die in de huidige bezuinigingsronde een versteviging van Europa lezen, schetst Hendrikse een ontvullende realiteit: het zijn net dié financiële technocraten, die aan de wieg van de crisis stonden, die nu als 'experts' Europese regelgevers de lijnen voor een post-crisis financiële regulering influisteren.

Na de kritische duiding van Hendrikse gaat Justus Uitermark in de rubriek 'Klassiekers' in op de inherente crisisgeneigdheid van het kapitalisme. Hij presenteert ons daarom zijn lezing van David Harveys 'Limits to Capitalism'. Het kapitalisme stoot steeds op een bepaalde grens van kapitaalaccumulatie die het vervolgens probeert te overstijgen door het probleem te verschuiven in ruimte en tijd. In de aanloop naar de crisis resulteerde dat in de creatie van steeds complexere financiële producten die steeds verder van de onderliggende reële economie verwijderd raakten. In Harveys lezing van de cyclische van crises lijkt de huidige crisis geen onverwacht nieuws, maar eerder een kroniek van een aangekondigde dood. Opvallend is dan de manier waarop het kapitalisme weer naar een oplossing zoekt, gegeven de grenzen die de crisis uitzet. De oplossing die momenteel geïmproviseerd wordt, uit zich in de 'innovatie' van een

financialisering van publieke middelen – een project waar Europa blijkbaar vol in meegaat. De huidige crisis van het kapitalisme is dus net zozeer een politiek vraagstuk en zoals Hendrikse in dit nummer aantoonde, zijn financiële elites druk bezig het overstijgen van sociale en politieke grenzen te bewerkstelligen.

Is er dan geen sociaalruimtelijk alternatief voor uitdiepende financialisering? Wat is de oplossing voor een financiële crisis behalve méér 'finance'? Een vraag naar zo'n alternatief is immers wel degelijk aanwezig, getuige de acties van 'Occupy Wall Street' en de 'Indignados'. Vormen deze 'hoopvolle signalen' de start voor een breuk met drie decennia neoliberalisering en financialisering? We spraken hierover afzonderlijk met sociologe Saskia Sassen en politiek geograaf Erik Swyngedouw. Hun meningen zijn verdeeld. Een optimistische Sassen ziet in de huidige contestatie wel degelijk een mogelijkheid tot alternatieven, ook al zijn die vooralsnog sterk gelokaliseerd en gecontesteerd. Volgens haar is de stedelijke ruimte fundamenteel voor het ontstaan en uitdragen van 'grassroots' alternatieven. Net zoals 'wereldsteden' broedplaatsen voor financiële innovatie waren vanaf de jaren tachtig, kan in een gedefinancierde wereld op basis van deze initiatieven een andere orde 'opborrelen' uit stedelijke contexten. Swyngedouw daarentegen, staat veel sceptischer tegenover het feit dat stedelijke initiatieven werkelijk voor een mondiale omslag zullen zorgen. De oorzaken hiervoor liggen in een sterk ingezonken depolitisering van de maatschappij, waarbij burgers tot 'stakeholders' herleid worden en democratisch bestuur door bedrijfsmatig management wordt vervangen. Hierdoor zal protest, hoewel fundamenteel voor transitie, allesbehalve vanzelfsprekend tot verandering leiden.

De huidige oplossing uit zich in de 'innovatie' van een financialisering van publieke middelen – een project waar Europa blijkbaar vol in meegaat

De gevolgen van de crisis en de remedies die momenteel toegediend worden onder de vorm van bezuinigingen zijn diepgaand en gaan veel verder dan stijgende rentevoeten of stijgende werkloosheid. In een afsluitende 'brief uit Griekenland' schetst Joanna Tsoni een ontluisterend beeld van hoe de crisis niet alleen inhakt op de opgebouwde welvaart, maar ook persoonlijke en maatschappelijke overtuigingen, verwachtingen, en ambities met de grond gelijk maakt. Met deze impressie in het achterhoofd bedenken we dat we vandaag de kans tot alternatieven die de crisis ons heel even biedt, met beide handen moeten grijpen. Vooralsnog heeft de crisis drie dingen zonneklaar gemaakt: allereerst dat de wereld dusdanig verbonden is dat gebeurtenissen elders de overgebleven welvaartsstaat en een verenigd Europa zwaar onder druk kunnen zetten. Ten tweede, de handelingen van de financiële sector zijn allesbehalve

ingegeven door rationeel risicobeperkend denken en duidelijk gevoeliger voor voornamelijk financiële motieven. Ten slotte, er zijn krachten aan het werk die – gegeven hun zonet aangeduide dispositie – de wereld in het evenbeeld van het kapitaal willen reconstrueren op kosten van de belastingbetaler (en daar blijkbaar in slagen). Dit is een proces dat geen enkele burger - een concept dat we overigens dringend dienen te herverbeelden - ongemoeid zou moeten laten.

David Bassens (david.bassens@ugent.be), Michiel van Meeteren (michiel.vanmeeteren@ugent.be) en Tom Storme (tom.storme@ugent.be) zijn alle drie verbonden aan de Universiteit Gent, Vakgroep Geografie, en redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

Aalbers, M. (2009) Geographies of the financial crisis, Area 41, nr.1, pp.34-42.

Alter-EU (2009) A captive commission. The role of the financial industry in shaping EU regulation. Downloadbaar op: <http://www.alter-eu.org>.

Apeldoorn, B. van (2012) The Eurocrisis and the Crisis of Neoliberal Europe: Dilemmas for Europe's Transnational Corporate elite.

Downloadbaar op: <http://www.corporateeurope.org>.

Engelen, E. et al. (2011) After the Great Complacency: Financial Crisis and the Politics of Reform. Oxford: Oxford University Press.

Engelen, E. et al. (2011) Turmoil in Euroland: The geopolitics of a suboptimal currency area. Environment & Planning D: Society and Space 29, nr. 4, pp.571-583.

French, S. & A. Leyshon (2010) 'These f@#king guys': the terrible waste of a good crisis. Environment and planning A 42, nr. 11, pp. 2549-2559.

SOMO/Ander Europa (2011) Europa en de Financiële Markten: De Financiële en Economische Crisis en de Rol van Europa. Downloadbaar op: <http://www.andereuropa.org>.